

Дати

Віталій Григорович Дончик (1932) – видатний український літературознавець, доктор філологічних наук (1984), професор (1999), академік НАН України (2006, чл.-кор. 1992), лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1996). Близько 50 років працює в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, пройшовши шлях від аспіранта (1962–1965) до головного наукового співробітника Інституту. Керівник фундаментального проекту “Історія української літератури” (у 12 томах). Упродовж десяти років (1987–1992 та 1997–2002) очолював відділ української літератури ХХ століття.

У 1989–1999 рр. – головний редактор журнал “Слово і Час” (раніше “Радянське літературознавство”). Автор 15 літературно-критичних книжок та монографічних досліджень, близько 800 наукових публікацій. Літературно-критичні книжки – “Час і його обличчя” (1967), “До глибин життя”, “Грані сучасної прози” (1970), “Єдність правди і пристрасті” (1981), “Зупинені миті” (1989). Літературно-критична діяльність В. Дончика 1984 р. відзначена премією в галузі критики (тепер – Премія імені О.І. Білецького в галузі літературної критики).

В. Дончик підготував 15 кандидатів та 7 докторів наук, неодноразово очолював Державну екзаменаційну комісію у вищих навчальних закладах України (зокрема в Києво-Могилянській академії), читав спецкурси (у Ратгерському університеті, США), бере участь у конгресах українців, міжнародних та всеукраїнських конференціях, симпозіумах, був головою Експертної ради з літературознавства при ВАК України (1995–2000), згодом – членом цієї ради.

В. Дончик – Заслужений діяч науки і техніки України, нагороджений орденами “За заслуги” Ш та П ступенів (2007, 2009), орденом князя Володимира за заслуги перед помісною Українською Православною Церквою та ін.

Редакція журналу щиро вітає ювіляра, зичить йому міцного здоров’я, особистого щастя, нових і плідних досягнень на науковій і громадській ниві.

ГОВОРИТИ ПРО ДЕРЖАВНІСТЬ – ОДНЕ, БУДУВАТИ ДЕРЖАВУ – ІНШЕ

У книжці Івана та Надії Світличних “З живучого племені Дон Кіхотів” (“Грамота”, 2008), яку ми готували до друку разом із Михайлиною Коцюбинською, розміщено кілька радіопередач Н. Світличної на радіо “Свобода”. Текстологічним джерелом для цих публікацій стали магнітофонні записи. Гадаю, що такі своєрідні аудіоавтографи теж належать до творчої спадщини журналістки й письменниці. Якщо ж говорити про інтерв’ю, тут наявна авторська присутність двох осіб. Чимало таких радіотекстів свого часу люб’язно запропонував нам для дослідження й підготовки до друку Віталій Дончик, котрому як редакторові “СіЧ” і передала їх сама Н. Світлична.

Розмова Н. Світличної з В. Дончиком відбулася 15 березня 1991 року, однак, на мій погляд, не втратила свого історико-літературного значення, адже тоді разом з ідеями незалежної держави розпочинався й новий етап у нашій науці: вивільнення її від ідеологічного засилля, відродження національних традицій, усунення “білих плям” у літературі, підготовка цілісного синкретичного осмислення літературної історії ХХ століття. Власне, поїздка В. Дончика до США певною мірою сприяла прискореному створенню нових ґрунтовних історіографічних праць.

Отож голос і наголос двадцятилітньої давності досить цікавий і прикметний, щоб викликати певний відгомін і сьогодні.

Готуючи матеріал до друку, вважав за можливе з огляду на специфіку журналу зробити незначні скорочення (ідеться про деякі суто політичні моменти, що втратили актуальність, наприклад, питання організації, Демократичної партії України тощо). Аудіокасета зберігається в моєму особистому архіві.

Діалог Надії Світличної з Віталієм Дончиком

Надія Світлична. Учасник сьогоднішньої передачі – гість Нью-Йорка з України Віталій Дончик. Віталій Григорович Дончик – доктор філологічних наук, завідувач відділу сучасної української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Академії наук УРСР, головний редактор журналу “Слово і Час”, один із засновників і голова редакційної комісії Руху, заступник голови Демократичної партії України, літературний критик, член Спілки письменників України. Народився на Полтавщині, з 1946 року живе в Києві. Послухайте розповідь Віталія Дончика про діяльність українських письменників в останні роки.

Віталій Дончик. На наших очах за ці останні роки українські письменники довели, з одного боку, що слово – це теж діло, а з другого боку, що діло письменників – не тільки слово. Якби українські письменники не взяли активної участі від початку політичних, демократичних процесів у пробудженні України і, скажімо, були б такими, як виявилися Спілка композиторів чи Спілка кінематографістів, то я певен, що Україна сьогодні була б іншою, вона була б не такою за рівнем національної свідомості, тобто менш пробудженою, і дух її був би іншим. У цьому я переконаний. Те, що ми побачили такий вибух активної участі українських письменників у боротьбі за Україну, така їхня поведінка не є й не повинна бути несподіванкою для всіх, хто стежив за всіма процесами останніх десятиліть. Це добре бачили охоронці комуністичного режиму. Письменники були під пильним неусипним контролем. Тут постійно знаходилися більші чи менші об’єкти для розправ. Я не кажу про двадцять роки, про ту страшну винищувальну косовицю, аналогів якої у світі не знаю. Чи є ще якийсь народ, щоб так поголовно було винищено інтелігенцію?

Візьмімо сорокові роки. “Слово про рідну матір”, тобто про Україну, Максима Рильського, “Запорожці” Петра Панча, “Жива вода” Юрія Яновського – це все твори, що звинувачувалися в буржуазному націоналізмі. 1951 рік – Сосюра “Любіть Україну”, 1957 рік – Павличко “Правда кличе” А 60-ті роки взагалі починаються Дзюбиною книжкою “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Не було жодного шістдесятника, якому в тій чи тій мірі не інкримінувалися якісь гріхи: це насамперед Ліна Костенко, це Валерій Шевчук, це Григорій Тютюнник і Іван Драч. Нарешті, 1968 рік – “Собор” Гончара. Його зачепили, незважаючи на всі відзнаки й регалії. Далі “Мальви” Романа Іваничука, “Полтва” Романа Андрияшика, “Катастрофа” Володимира Дрозда. Нарешті, початок 70-х років: і “Лебедина зграя” Василя Земляка не влаштовувала, і “Турецький міст” Романа Федоріва не видали, і Бориса Харчука “Неслава”, і цілий ряд романів. Це я називаю тільки основне. Насправді цих усіх фактів було набагато більше. У 60-х роках почалися й репресії. Саме за переконання, за національні переконання.

Слово правди в літературі, боротьба за українську мову спричинили політичні репресії. І знову ж таки серед в’язнів 60-х та 70-х років також літератори: Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Микола Руденко, Юрій Бадзьо... Чимало молодих письменників, серед них Стус, Рубан, Сапеляк. Я їх навіть не всіх знаю, адже чимало поетів тільки починали й потрапили до таборів. Ми в “СіЧ” друкували статтю Валерія Марченка, яка показує, що це був надзвичайно талановитий і перспективний критик. Олекса Тихий теж загинув у таборах. Сьогодні дуже важливо описати, дослідити факти, цифри, деталі всіх тих процесів, що відбувалися в духовному ГУЛАзі України. Як тут тривало виживання й самого слова, і самого письменництва. Тоталітаризм, відомо, убиває свободу слова і свободу думки, як тільки може. Хоча не завжди вбиває, часом заганяє вглиб. У якийсь момент слово все одно піднімається, як проліски з-під снігу. Крім того, мені здається, що саме письменники, а не, скажімо, кінематографісти, розпочали боротьбу, тому що слово, мова містять у собі конденсовану національну свідомість. Спілка письменників стала в 1989 році справжнім мозковим, духовним штабом України. Варто було кому-небудь протягом 1989-го року, у час заснування Руху, будь-якого дня зайти в Будинок літераторів і побачити, що там постійно було повно людей. Звідусіль, з усієї України. І Товариство української мови, і “Меморіал” виникли в СПУ. Перед тим як з’явився Рух, був письменницький з’їзд 1986 року, відразу після Чорнобиля. Такого “гострого” з’їзду не було ніколи. Говорили відкрито про русифікацію й асиміляцію, нерівноправність української мови, про голодомор, який забрав мільйони жертв. Уперше голосно було сказано про історію, забрану в нашого народу, про саму Чорнобильську катастрофу й безліч АЕС в Україні. Чому саме в Україні найбільше цих АЕС? Як казав Іван Драч, це постріл у генетичний код нашого народу. Про міграційну політику, спеціально спрямовану проти українського народу, про утиски, репресії та про облудні заяви стосовно дружби народів. Був такий епізод, коли Єгор Ісаєв, відомий російський поет, якимось так поблажливо сказав: “Мы все братья...” – і розводив довкола словесну демагогію тим часом, коли його українські колеги з болем у серці говорили про мову, про Чорнобиль...

Незадовго після цього був пленум Спілки письменників. Ще сильніше й гостріше наголошувалося на упослідженні української мови. Винуватцями вже поставали не тільки Брежнев чи Сталін, а політика, система, режим. Про це говорили прямо. Єдине – ще залишався Ленін як авторитет. Академіки Новиченко, Русанівський також виступали на цьому пленумі, але вже не так, як раніше.

На першому етапі перебудови письменники найгостріше порушували питання української мови в усіх сферах: телебачення, радіо, книговидавництва, а головне у

школах, дитячих садках. Друге питання – це екологія, Чорнобиль. І, нарешті, відродження, відновлення заборонених імен, постатей у нашій літературі та історії. Ось і зараз у третьому числі журналу “Слово і Час” друкуємо статтю Петлюри про Шевченка, адже ми хочемо, щоб читачі привчалися до того, що не мусить бути імен заборонених і викреслених. Ми повинні давати об’єктивну картину, без жодних “білих плям”.

Дедалі гостріше на цьому етапі лунала критика щодо Щербицького, Валентини Шевченко, уряду, який не є урядом України – самостійним і незалежним. У виборчу кампанію чимало письменників балотувалися кандидатами в депутати.

Н.С. В ефірі українська передача радіо “Свобода”. Ви слухаєте розповідь ініціатора Руху, активіста української Демократичної партії, літературного критика Віталія Дончика. Про письменництво сучасної України у громадсько-політичній діяльності, зокрема про формування демократичних, громадських утворень після початку перебудови. Слухайте далі.

В.Д. Ще закидали українським письменникам: “А де ваші твори із “шухляди”? По-перше, з’являлося дещо і з “шухляди”: Роман Іваничук опублікував роман про Калнишевського “Журавлиний крик”, Юрій Мушкетик видав історичний роман про Сірка “Яса”, Валерій Шевчук рік у рік виступав із творами, написаними раніше, так само Анатолій Дімаров. Ліна Костенко змогла опублікувати зараз те, чого їй не давали змоги зробити раніше. Уперше видано досі цілком заборонюваного Василя Стуса. З літератури 20-х років є багато що повертати, а ще – письменників діаспори, для читачів в Україні майже не відомих. Однак Віталій Коротич дав інтерв’ю в “Огоньке”, де, зокрема, заявив, що українським письменникам тепер є можливість друкувати все, а в них у “шухлядах” нічого немає. Це дуже багатьох зачепило, йому гостро відповіла “Літературна Україна”.

Митці прагнули загальну демократизацію в культурі поєднати з політикою, і тому пішли в Рух. Для багатьох людей важило, щоб підтримали Павличко, Драч, Яворівський, Гончар, це мало значення, адже вони – відомі діячі; водночас ця участь дала багато письменникам. Перші рухівські документи, які були опубліковані в “Літературній Україні”, сама назва Рух, перші структурні утворення в Києві виникли завдяки участі письменників і літературознавців. А перший поштовх і розголос Руху почався зі спільних зборів Інституту літератури та Співки письменників і затвердження першої, хай наївної й романтичної, програми Народного руху за перебудову. Усе робилося для того, щоб ці збори зірвати, тому наказом директора науковцям заборонили приходити на якісь зібрання. Тож збори в інституті мусили провести напередодні письменницьких. Тоді суворо пильнували й контролювали, чи є кворум, чи збори правомочні. Та вони відбулися й ухвалили одностайно програму.

На самому початку про Рух говорили, що це тільки група письменників, творчої інтелігенції колотить воду. Тому лідери Драч, Павличко та інші закликали залучати до Руху не тільки письменників. І вони швидко прийшли, без особливої “розшукової” роботи. Це й робітники з київських заводів, й академіки-математики Скороход, Юрезанський, фахівець із надскладних матеріалів член-кореспондент Академії Павло Кислий, зараз депутат Верховної ради, і фізик Мусіюк, зараз заступник голови Київської міської ради, і Черняк, доктор економічних наук. Їх було багато, у Рух приходили люди з різних галузей, національно свідомі, талановиті фахівці. Рухівець Петро Осадчук, поет, пройшов відчутну еволюцію в національно-демократичному плані, літературознавець Роман Гром’як очолює Рух і Демократичну партію на Тернопільщині, критик Анатолій Шевченко – редактор “Народної газети”, Сергій

Гречанюк – критик, Цеков – критик, зараз заступник голови Демократичної партії України, літературознавці Володимир Мельник, Юрій Ковалів...

Отже, письменницьке слово відіграло велику роль. Воно впливало на людей, підносило дух, пробуджувало національну свідомість.

Яскравий приклад – Олесь Гончар. Після перенесеного він, однак, прийшов на конференцію із заснування Товариства української мови й виголосив вступне слово. Він прийшов і на Установчі збори Руху й теж виступив на їх відкритті. На знак солідарності зі студентами, які оголосили голодування, вийшов із КПРС, бо ж у ньому завжди жив український дух, любов до України.

Усе це крок за кроком вело Україну до національної державної самостійності.

Н.С. Нагадаю ще раз, що ви слухаєте розповідь Віталія Дончика про роль письменників у суспільно-політичному процесі, насамперед у діяльності Руху, політичних партій, громадських організацій в Україні.

В.Д. Звісно, не все так ідеально та ідилічно. На першому етапі саме слово знаних діячів важило дуже багато. Але те, що письменники – це не професійні політики, далось взнаки й зумовило цілу низку недоліків.

Проголошувати державність, агітувати за неї – це одне, а будувати щоденно нову свідомість дуже важко, для цього має бути багато людей, готових працювати професійно.

Н.С. Чи плануються дослідження забутих і заборонених письменників, зокрема творчість письменників діаспори, в академічному Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка?

В.Д. Безумовно. Ось хочу навести конкретний приклад. Наш відділ уже завершив підготовку історії української літератури ХХ століття. Вона планувалася як історія радянської літератури, але ми знімаємо “радянська” не тільки тому, що саме поняття вже застаріле, а й тому, що залучатимемо до розгляду творчість письменників, які живуть поза Україною. Досі казали: “Користаймося, поки є можливість, це треба зробити”. Це “поки” слід уже викидати. Маємо відтворити повну, цілісну картину розвитку української літератури, без цього її історія не буде повноцінною. Цього вимагає сама наукова логіка. Відтак досліджуємо творчість письменників, творчість яких була заборонена, спотворена, і тих, котрі працюють у діаспорі. Настав час, коли наука може стати справжньою наукою й подавати не викривлену, об’єктивну картину. Інша річ, що ми маємо бути до цього готовими. Треба наново вчитися, треба готувати нові молоді кадри. І що це не буде водномить, безумовно. Однак хотілося б швидше. Побачивши тут багато чого, схилию голову перед тими, хто так багато зробив у духовно-культурному житті діаспори. Розкажемо в Україні, що наші брати-українці не загубили себе, не втратили мову. Живуть в іншомовному оточенні, а скільки зберегли, видали, написали.

Н.С. Наскільки сильна тепер залежність від центру? Скажімо, Ви, Віталію Григоровичу, працюєте в академічних колах ще з доперестройки часів. Чи змінилося щось за останній час? Наприклад, у Вашому журналі “Слово і Час”?

В.Д. Коли ми змінювали його назву, то задля цього ходили в ЦК, у різних відділах питали дозволу, нам відкидали варіанти, і ще щось, і ще щось. Так було. А в 1988 році ми це зробили. А якби в 1987-му, то мали б зв’язуватися з Москвою й чекати вказівки звідти, щоб змінити назву. Тоді була повна залежність.

Н.С. Учасник нашої передачі Віталій Дончик – колишній комуніст і, певна річ, атеїст. Як він почувається тепер, у час відродження релігійного життя в Україні? Віталія Дончика запитали, чи ви вірите, що релігія може бути важливим політичним чинником для національно-політичного відродження в Україні?

В.Д. По-перше, вірю. Далі зупинюся докладніше. Ось я зайшов у церкву в Баунд-брук. Послухав, може, чи не вперше в житті, відправу українською

мовою. Зразу ж подумав і хочу твердо сказати: якби українська церква на східній Україні існувала всі ці часи, у нас не було б жодних проблем із національним відродженням. Хоч як убивали все духовне антирелігійною пропагандою, однак віруючих людей багато. Рух у питанні свободи совісті займає чітку позицію.

Н.С. У розмові з Віталієм Дончиком у Нью-Йорку було порушено ще багато різних питань. І про літературне та наукове життя, і про роль письменників у суспільно-політичних процесах в Україні. Деякі фрагменти нашої розмови з Віталієм Дончиком ви ще почуєте в серії про шістдесятників. Його діяльність в аспекті шістдесятництва теж цікава для вивчення тієї доби.

*Підготував Олексій Неживий
м. Луганськ*

НА СВІТЛУ ДОЛЮ

Читаю останню на сьогодні книжку Віталія Дончика “Доля української літератури – доля України”, читаю з цікавістю, вдумуючись.

Спершу, переглянувши зміст та перегорнувши перші розділи книжки, подумав – еkleктика, але, занурившись, побачив, що книжка вельми цілеспрямована: на українську ідею, на соціальні, моральні проблеми, закономірності розвитку нашої літератури від часів її відродження до наших днів. Навіть дивуюся, як автору вдалося так згрупувати матеріал, щоб він повсякчас доповнював сам себе, ішов у розвиток проблеми. Бо ж книжка справді незвичайна: тут і статті давніших часів, і новітні, і тексти інших авторів. В. Дончик не дописував, не переписував давні статті, і ми можемо судити про плин його думки тих літ, порівнювати оцінки із сьогоденними інших авторів. Я не знаходжу в тих статтях кон’юнктури, натяжок, бо якщо В. Дончик цитує В.І. Леніна, то здебільшого щоб підперти ту чи ту тезу на захист української мови, української історії (у Леніна, ми знаємо, можна знайти цитати на всі випадки). Звичайно, я не хочу сказати, що все там на рівні нинішніх знань і оцінок, автор мусив якоюсь мірою триматися обов’язкового, усталеного стрижня, та ще й працював у офіційній установі, але ультрасовіцьких оцінок творів, похвал соцреалізму уникав. За що не раз притягався до партійної, службової відповідальності. Я нині часто думаю про те, як же багато авторів було шарпано, критиковано, розпінано тією чи тією мірою. Мабуть, тримала В. Дончика вроджена порядність, совісність, він ніколи не кидався в якісь крайнощі, у гонитву за дешевою славою. Завжди розважливий, вдумливий, неспішливий, ґрунтовно вивчав і розкривав проблему, за яку брався.

В книжці чимало нового, нових сконденсованих оцінок авторів, творів, про яких вже написано багато, а про кого й менше: це і Хвильовий, й Олесь Гончар, і Григорій Тютюнник, і Євген Гуцало, і батько та син Івасюки, і Світлана Йовенко, і Соломія Павличко й ін. Тут і відгуки на політичні події в Україні: про УПА, Чорнобиль, тих чи тих політичних діячів. Треба сказати, що сам В. Дончик був активним творцем і діячем Руху, що мало відзначено, брав активну участь у складанні програми Руху, її пропаганді. Наведу один приклад: після написання програми її поклали під сукно – тоді ще була сильна влада партії, і її друкувати заборонили. Та враз мені, голові СПУ, дзвонить редактор “Літературної України”